

УДК 82.091::821.161.2+821.111-3

**НАРАТИВ ПОВСЯКДЕННОСТІ: «САДИБНІ РОМАНИ»
«PERSUASION» ДЖ. ОСТЕН І «ПРОГУЛКА С УДОВОЛЬСТВИЕМ И НЕ
БЕЗ МОРАЛИ» Т. ШЕВЧЕНКА**

Денис Чик

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто повість «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченка у типологічному зіставленні з романом «Persuasion» Дж. Остен. Повість «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченка та роман Дж. Остен «Persuasion» проаналізовано як «садибні романи» з відповідними жанровими ознаками: дія відбувається у закритому просторі маєтків, у яких діють свої правила етикету й спілкування, та циркулюють циклічні повсякденні ритуали; автори звертають увагу на трансформації соціальних цінностей у нових історичних умовах, що стосуються і монолітних звичаїв провінційних дворянських родин. Обидва тексти можна вважати іронічними утопіями; в обох письменників розгорнуто наратив «сільського роману» з елементами риторики романтизму.

Ключові слова: жанр, «садибний роман», повсякденність, топос маєтку, іронічна утопія.

В українській компаративістиці вже простежено жанрову наближеність повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченка, з одного боку, до літературної традиції подорожніх нотаток російської літератури початку ХІХ ст., з іншого – до творів Г. Квітки-Основ'яненка «Жизнь и происхождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трех наместничествах. Рукопись XVIII века» та М. Гоголя «Мертвые души», які також побудовані на топосі подорожі. У творі Т. Шевченка зауважено також вплив художнього методу англійського письменника Л. Стерна – одного з фундаторів сентименталізму як літературного напрямку ХVІІІ ст. [2, 208–214]. Дослідники означають жанрову приналежність «Прогулки...» по-різному: морально-етична повість зі значним вмістом «мемуарного елемента» [6, 178–179], соціально-етична повість [2, 224], постмодерна пародія мандрів, в якій синтезовано жанрові ознаки есею, нарису, мандрів, казки, поеми та роману [10, 101-103]. Відкритим залишається питання жанрової типології повісті українського письменника в порівнянні зі зразками західноєвропейської літератури першої половини ХІХ ст., яке дозволить точніше визначити її жанрову природу (гіпотетичні інтертекстуальні паралелі з романами французької письменниці Ж. Занд, які неодноразово зауважували шевченкознавці – єдиний приклад такого зіставлення).

Досі повість «Прогулка...» не була зіставлена з романом Дж. Остен «Persuasion». Це можна пояснити відсутністю слідів ознайомлення письменника з творчістю англійської авторки, яка, хоча й вважається тепер

однією з найкращих британських письменниць усіх часів, не була відомою за життя (популярність її романів у Європі поступово зростає лише починаючи з 1880-х років). Вказані твори проаналізуємо з огляду на їхню наближеність до жанрового різновиду «садибного роману», беручи до уваги і їхню національну своєрідність.

У сучасному англomовному літературознавстві поряд із терміном «the country house novel» («садибний роман») зустрічаємо й синонімічний термін «the estate novel» («роман маєтку»). Науковці пов'язують виникнення цих термінів, як правило, з «Mansfield Park» Дж. Остен (1814), хоча, без сумніву, до всіх романів письменниці – як завершених, так і незавершених – можна застосувати це жанрове визначення. Топос садиби у творах письменниці стає зосередженням не лише сюжетних дій, а репрезентантом соціальних процесів. Те, що Дж. Остен обрала місцем дії провінційне помістя, не було новацією, адже в комічних епопеях Г. Філдінга, сентименталістських романах С. Річардсона, Л. Стерна, О. Голдсмита та й у творах багатьох інших попередників письменниці топос садиби – дворянської або пасторської – відігравав важливу роль і був просторовим осердям сюжету.

Як зауважують сучасні літературознавці, однією з провідних жанрових ознак «садибного роману» є акцент на соціальних цінностях. Особливості управління маєтком містера Дарсі в романі «Pride and Prejudice» Дж. Остен показують ідеальну консервативну модель успішного господарювання: земля приносить статки, «непомітно» збагачуючи власників [16, 102]. Морально-етичні принципи мешканців дворянських садиб також ґрунтовані на цій незламній вірі в переваги «традиційного» збагачення, тому вони зневажають комерцію та промисловість. Романи Дж. Остен – це своєрідний аналіз впливу цього переконання на взаємостосунки персонажів та їхні уявлення про добродієність, кохання, добробут, сім'ю, подружні стосунки тощо. В конкретних ситуаціях, пов'язаних із майбутнім вибором життєвого шляху, персонажі змушені переглядати свої судження / упередження, змінювати їх або ж навіть відкидати. Тож наступною ознакою «садибного роману» Дж. Остен є інтенція до оновлення традиційної аристократичної культури (з метою її наближення до більш прогресивної – буржуазної) та збереження національних ознак [18, 124]. Сільське дворянство з його усталеними традиціями, що підтримувалися за мурами столітніх будинків, знайшло в романах Дж. Остен нове втілення – у глибоких психологічних образах, які демонструють готовність до духовного розвитку та нових реінкарнацій.

На початку ХІХ ст. дворянський маєток у превікторіанській Англії був альтернативою будинку в перенаселеному промисловому місті й залишався останнім острівцем аристократизму, пасторальної утопії та надійним прихистком давньої історії. Окремі дослідники зауважували в романах англійської письменниці навіть впливи стилю англійських георгік кінця ХVІІІ ст., в яких оспівувалась сільська природа та радість селян під час обробітку землі. Але було би помилковим розглядати твори Дж. Остен виключно у контексті пасторальних жанрів або лише як підсумок тривалої традиції

зображення провінційних маєтків у творах майстрів і фундаторів англійського роману XVIII ст. У «садибному романі» Дж. Остен однією з головних його ознак стає авторська іронія, за допомогою якої звички, переконання та звичай мешканців обійсть переосмислюються крізь призму їхньої актуальності, неупередженості та важливості для сучасних умов. Дж. Остен переглядає підстави інтерпретації провінційного дворянського обійстя як затишного та повсякчас спокійного місця, впроваджує консервативну сатиру, яка передбачає корекцію, оновлення та реконструкцію пасторальних мотивів [19, 96]. А. Кеттл спробував передати в одному слові тему роману Дж. Остен «Emma» – шлюб – і одразу себе поправив: дефініція одним словом є більш ніж недостатньою [5, 108]. Зрештою, всі романи Дж. Остен про шлюб, а також про перешкоди на шляху до його укладання. Проте обрання цієї вузької, «жіночої» і «несерйозної» теми не завадило письменниці продемонструвати на історіях окремих родин цілу епоху та її соціальний психологізм. Ця вузькість не відіграє жодної ролі: не можна визначити значення роману, виходячи з його «масштабу», адже «у творі мистецтва важливі глибина та істинність життєвого досвіду, що передається, а ці якості не можна ототожнювати з розмахом життєвої панорами» [5, 116].

Темою повісті «Прогулка...» Т. Шевченка літературознавці часто визначають зображення антикріпосницького протесту, тобто розглядають її виключно в соціальному плані. Однак зведення теми повісті до висловлення автором негативної оцінки жорстокості та розбещеності окремих поміщиків також неточне – зовнішньою темою повісті, як і роману Дж. Остен, є шлюб, а перешкодою для його укладання стає різний соціальний статус закоханих. Проте тут приховане глибинне розкриття складних суспільних процесів середини XIX ст., свідком та інтерпретатором яких став наратор.

Варто зазначити, що часова дистанція між подіями, які описані в обох творах, складає щонайменше чотири десятиліття. Події в «Persuasion» Дж. Остен розгортаються в перші два десятиліття XIX ст., тобто безпосередньо в період Наполеонівських воєн. Дж. Остен, попри властиву її творчості позаісторичність, надзвичайно уважно вводить у текст деталі, які дають змогу чітко ідентифікувати час та навіть включити все, що відбувається, в широкий історичний контекст. Так, значні баталії Наполеонівських воєн, які відбуваються на континенті та, зрештою, поразка Французької імперії та її наслідки, які змінюють карту політичної та державної Європи, не можуть прямо вплинути на Келлінч-Голл, адже його мешканці живуть власними повсякденними турботами: сер Елліот піклується про свою зовнішність і про реноме сім'ї, його доньки переймаються господарськими клопотами та думками про заміжжя – на цьому перелік їхніх занять вичерпується. Глава сімейства не переймається політикою й дізнається про всі європейські перипетії з газет і розмов зі знайомими. Він живе за циклічним розпорядком життя – весь рік він проводить із доньками в помісті, а навесні на декілька тижнів вирушає до столиці з найстаршою донькою Елізабет. Ці щорічні поїздки настільки подібні, що письменниця їх навіть не описує – очевидно, їхня мета показати

Елізабет на «ярмарку наречених», обговорити останні новини зі світського життя та, зрештою, нагадати про себе іншим дворянам.

Сер Волтер Елліот – взірць старої аристократії, яка зверхньо ставиться до скоробагатків і надзвичайно ревно піклується про дворянські чесноти. Показова його специфічна «любов до читання»: він читає лише довідник «The Baronetage of England» («Баронети Англії»), в якому з погордою перегортає сторінки, де вказано тих, хто отримав свої титули в XVIII ст., і з великим задоволенням читає рядки про себе. Двотомний каталог «The Baronetage of England, containing their Descent and Present State...», який вперше було опубліковано в 1804 р., є символом дворянської честі роду, а відповідний запис про своє одруження та народження дітей чоловік власноруч оновлює рукописною приміткою про шлюб найменшої доньки Мері. Таке доповнення робить цю подію в очах баронета ще важливішою, адже вказує й на «правильне» родичання з іншим благородним сімейством із сусіднього графства. Дж. Остен зауважує, що сер Елліот також прагне передбачити майбутнього продовжувача знатного роду і додає до генеалогічних записів примітку про можливого спадкоємця. Власноручне дописування довідника з генеалогії свідчить про намагання відкоригувати історію свого роду – постійне читання двох сторінок про Елліотів дає можливість серові Волтеру відмежуватися від прикрих думок про те, що на початку XIX ст. саме його марнотратство стало причиною занепаду колишньої величчї знатної династії. Таке «перечитування» подвигів, за які його предки здобували титули, є своєрідною заміною його власної бездіяльності на самолюбівання, адже відвідування щорічних раутів у столиці навряд чи співмірне з тим ревним служінням короні, яке демонстрували колись праотці.

Родич, до якого вирішує поїхати в гості розповідач повісті «Прогулка...», виступає, як і сер Волтер, втіленням негативних рис бездіяльного споглядальника. Т. Шевченко називатиме його у повісті саме так – «родич». Він відставний гусар, живе безвиїзно на своєму хуторі, а власне помістя намагається перебудувати за взірцями, які побачив у зарубіжному журналі. Автор в'їдливо зауважує, що будівлі вповні відповідають характерові свого «архітектора», бо є дрібними та незручними: «Ты, брат, из какого хочешь образца сделаешь на свой образец; в моем бедном родиче совершенно все выровнено и выглажено. Не думайте, однако ж, чтоб тут светское образование работало, несколько: сама всемогущая природа его так оболванила. Ни одной черты, ни одного малейшего бугорка, ни одного пятнышка, словом, ничего такого, за что бы можно было ухватиться и дойти хоть до пошлой самобытности характера. От лакированных сапогов до узенького плоского лба – все гладко. Его можно бы назвать ничем, если бы он не был помещиком нескольких сот душ крещеной собственности и если бы он строил свои конюшни и коровники, как их обыкновенно строят, просто, прочно и просторно. А он все это делает совершенно напротив: вычурно, мелко и только на один год. В особенности мелко. Начиная с парка и просеки, по которой нельзя иначе ходить, как гуськом, до домашней мебели и фальшивого

циферблата, нарисованного в трикутнику фронтона, все у него мелко, непрочно и крайне безобразно» [12, 243–244]. Родич розповідача не є індивідумом – це, радше, тип без жодних характерологічних рис. Життєве задоволення він бачить в обідах, які переростають у вечері, а також у картярських іграх. Однак, попри вроджену тупість і впертість, він таки «щось» у дворянському світі, бо є поміщиком і володіє кількома сотнями кріпаків. Так само і Келлінч-Голл додає вагомості серові Волтеру, адже без помістя та титулів він буде змушений стати тим, ким він є насправді – самовдоволеним нарцисом, який надмірно переймається власною зовнішністю.

Управління маєтком є, без сумніву, найважливішим завданням його власників. Помістя виступає живим організмом, із яким співіснують і налагоджують діалог його мешканці. Справжнім потрясінням для останніх хазяїв Келлінч-Голлу стає необхідність залишити родове володіння, адже воно століттями символізувало владу та вплив Елліотів. Саме тому сер Волтер так піклується про те, щоб ніхто не дізнався про його скруту та про те, що садибу здано в оренду. Цікаво, що альтернативою втраті помістя могла бути строга економія, але сер Елліот її одразу відкидає: «What! Every comfort of life knocked off! Journeys, London, servants, horses, table, – contractions and restrictions every where. To live no longer with the decencies even of a private gentleman! No, he would sooner quit Kelynych-hall at once, than remain in it on such disgraceful terms» [14, 10]. Дворянин не може відмовитися від звичного способу життя – зовнішній лиск важливіший від сутужних фінансових справ, тому сер Волтер іде на безпрецедентний крок: він здає фамільний будинок тому, кого, без сумніву, зневажає – адміралові Крофту.

Зміна власника помістя підриває вікові традиції провінційного дворянського роду. Окрім цього, Елліоту не подобається відсутність гучних дворянських імен у родоводі колишнього моряка – лише військове звання та зовнішність Крофта частково це компенсують. Сер Волтер переконаний, що той факт, що адмірал винаймає Келлінч-Голл, слугуватиме йому найкращою рекомендацією у Баті [14, 110]. Найстарша з доньок також переймається збереженням традицій та титулів родини. Для Елізабет несподіваним ударом стає те, що далекий родич – Вільям Волтер Елліот – не бажає одружитися з нею та стати новим главою давнього роду. Цікаво, що самолюбство сера Волтера він боляче ранив не своєю байдужістю до великої місії та до мешканців Келлінч-Голлу, а нерівним шлюбом: «Instead of pushing his fortune in the line marked out for the heir of the house of Elliot, he had purchased independence by uniting himself to a rich woman of inferior birth» [14, 6]. Багатство нетитулованої обраниці дозволяє містерові Вільяму певний час (до її передчасної смерті) зневажати нав'язливих родичів – і потім він лише чекає можливості продати помістя після смерті сера Волтера на правах спадкоємця.

Руйнівником дворянської честі та традицій у повісті Т. Шевченка є поміщик Курнатовський. Його сусіди «закривають очі» на те, що той організовує у своєму маєтку кріпацький гарем і навіть не намагаються виправити ситуацію, яка ганьбить, вочевидь, не лише Курнатовського, а й усіх дворян. Проте

справжнім скандалом стає одруження вчорашнього ловеласа та гульвіси з кріпачкою Оленою – цього його найближчі друзі не можуть пробачити, адже шлюб із нерівною плямує і їхню честь. Ще більше вражає те, що Олена набуває майнових прав на рівні з ними і стає власницею п'ятисот «чистих» незакладених кріпосних душ.

Згадка про комунізм, який «пробрався» в ряди дворян, у повісті «Прогулка...» стала стимулом для значної кількості інтерпретацій і в серйозних шевченкознавчих працях, і в ідеологічно заангажованих трактатах, де письменника намагалися зобразити прихильником марксизму. Однак тут слід враховувати, що маємо справу з іронічною утопією, і факт одруження поміщика з кріпачкою автор сприймає не як прояв зародження гуманізму в суспільстві чи вияв добросердечності самого Курнатовського: «Прежние благородные обладатели крепостных душ только гаремы заводили из собственных девок, а теперь жениться начали. Выходит, что идея о коммунизме не одна только пустая идея, не глас вопиющего в пустыне, а что она удобоприменима к настоящей прозаической жизни. Честь и слава поборникам новой цивилизации!» [12, 261]. Про статус кріпосних дівок у гаремах поміщиків дізнаємося також і з аргументів сучасників, які підтверджують відсутність будь-якого художнього вимислу в повісті стосовно аморальності Курнатовського. Так, російський дослідник Б. Тарасов наводить чимало свідчень істориків кріпосного права, які підтверджують, що часто поміщики розглядали цілі села, як невичерпне джерело молодих рабинь для плотських утіх, доводячи реалізацію хтивості до огидних сцен гвалтування, гідних пера де Сада [11, 148–150].

Т. Шевченко констатує: раніше поміщики заводили собі гареми, тепер одружуються – але ж статус колишньої кріпачки в «настоящей прозаической жизни», очевидно, не змінюється, тому ідея «комунізму», тобто рівності представників різних соціальних прошарків, прозоро та іронічно ставиться під сумнів гучним дифірамбом «Честь и слава поборникам новой цивилизации!». «Нова цивілізація» зводиться до підневільного становища молодої дружини, яку не хочуть бачити ні чоловік, ні його друзі. Тому навряд чи можна вважати, що письменник називає поборниками нової цивілізації також і родину багатих хуторян Прехтелів: одруження їхньої доньки Маші з матросом-інвалідом – колишнім кріпаком – є іншим щасливим фіналом у авторській іронічній утопії. У Дж. Остен іронічне пояснення ідеї роману подане в фінальному розділі: «Who can be in doubt of what followed? When any two young people take it into their heads to marry, they are pretty sure by perseverance to carry their point, be they ever so poor, or ever so imprudent, or ever so little likely to be necessary to each other's ultimate comfort. This may be bad morality to conclude with, but I believe it to be truth; and if such parties succeed, how should a Captain Wentworth and an Anne Elliot, with the advantage of maturity of mind, consciousness of right, and one independent fortune between them, fail of bearing down every opposition? They might in fact have borne down a great deal more than they met with...» [14, 165]. Хоча письменниця й пропонує Енн та Фредеріку мужньо пройти крізь всі

незгоди, але «допомагає» капітанові повернутися з війни без каліцтва та зі значними коштами. Навряд чи прийняття Вентворта в родину Елліотів далось би зарозумілому серу Волтеру так легко, якби він бачив перед собою бідного морського офіцера без жодних перспектив.

Т. Шевченкові, безумовно, були відомі випадки одруження поміщиків зі своїми кріпачками, як і засудження таких шлюбів вищими верствами. Наведемо лише два показових приклади. Так, старший сучасник Т. Шевченка – Г. Квітка-Основ'яненко – важко переживав одруження старшого брата Андрія з кріпосною селянкою, адже такий шлюб перекреслював багаторічні зусилля всієї родини домогтися від нього успішного кар'єрного зросту та, зрозуміло, подальшої фундаменталізації та репрезентації у владних вертикалях Російської імперії. Андрій Квітка мав розвинути рід – тож майбутній письменник навіть відмовився на його користь від своєї частки батьківського майна, щоби у брата був відповідний матеріальний ценз. Андрій Квітка повністю виправдовував очікування родини: був суддею повітового суду, дев'ять разів обирався губернським предводителем, дослужився від посади колезького радника до високого державного чиновника. Про те, яким потрясінням був для Г. Квітки-Основ'яненка цей нерівний шлюб, можемо судити з розпачливого листа до П. Плетньова: «Этот брат (на дочери коего женат А. П. Башуцкий) в генваре сего года венчался с своею крепостною бабою, с коею жил целый век, и как ее, так и прижитых с нею детей обогатил ко вреду истинных детей. Можете судить, как поразила меня эта беда. <...> Все эти сладкие происшествия крепко убили дух мой и сильно потрясли стариковское здоровье мое. Не вижу конца к спокойному окончанию, а почти ежедневно доходят до меня дерзкие торжествующей бабы отзвывы. Если бы брат венчался на другой, хотя бы на последней нищей, все бы легче было для всех нас, более и менее участвующих» [4, 354]. Цілковитий розрив стосунків між рідними братами призвів до депресії, яка, як припускає О. Борзенко, ймовірно, і зумовила загострення недуги письменника та його дочасну смерть [1, 282–283].

Інший приклад знаходимо у спогадах кріпачки А. Г. Хрущової, де йдеться про ярославського поміщика Федора Панова, який одружився з кріпосною жінкою – гнів його родича з приводу скандального одруження також призводить до передчасної смерті останнього [3, 282–283]. Як бачимо, такі шлюби не були рідкістю, але сприймалися однозначно: як екстраординарні та скандальні події, які надзвичайно обурювали дворянське середовище.

Для ілюстрації змін, які провокуються ззовні (під впливом морального чинника), наприкінці повісті «Прогулка...» Т. Шевченко прояснює таємниче минуле померлої панни Дороти, яка, як несподівано виявляється, була матір'ю Курнатовського, а свою психічну хворобу набула внаслідок підлого обману, негідних вчинків та сваволі свого чоловіка. Як припускає автор, така ж доля могла чекати й на Олену, але моральна чистота дівчини творить диво: закостенілий у своїх пороках поміщик перемагає успадковані від батька огидні нахили.

У розмірене існування героїв безперешкодно втручається велика історія, порушуючи ритм звичного життя та вносячи зміни у, за висловом Ф. Моретті, «нарратив повсякденності» [8, 103]. Примітно, що це втручання в обох «садибних романах» представлене аналогічно – великі геополітичні події спричиняють ніби й незначні, проте вирішальні зміни у житті персонажів – мешканців дворянських садиб і тих, хто прийде їм на зміну із зовнішнього світу. Успішне проведення мирних переговорів у Парижі 1814 р., що підсумували результати тривалого періоду Наполеонівських воєн і ознаменували їхнє остаточне завершення, «повертає» додому адмірала Крофта, який винайме помістя у сера Елліота. Ця випадковість зумовлює неминучу зустріч капітана Вентворта, брата дружини адмірала, з колишньою нареченою Енн й, відповідно, приводить до відродження давніх почуттів, хоча в цьому закохані зізнаються лише наприкінці роману. У Т. Шевченка знаковою історичною подією стає Кримська війна 1853–1856 рр. Під час бою отримує каліцтво колишній кріпак, а у військовому шпиталі, на прохання висловити своє побажання щодо можливої компенсації від імперії, він просить звільнити з кріпацтва рідну сестру. Побажання пораненого виконують, і це стає раптовим стимулом до одруження честолюбного поміщика Курнатовського з непокірною кріпачкою Оленою, прихильності якої той безуспішно домагався. Згадка про те, що розповідач прочитав відомості про поранених солдатів і даровану їм можливість вибору компенсації в одному з номерів часопису «Морский сборник» не випадкова – автор дозволить вразливому розповідачеві ближче зазнайомитися з безіменними героями його майбутньої поеми – калікою-матросом і його сестрою.

В обох творах пасторальні світи маєтків слугують надійним захистом від військових подій, про які їхні власники дізнаються лише з газет. Дж. Остен не випадково демонструє те, як англійці захоплювалися військовими моряками: дослідники часто зауважують, що тут наявне автобіографічне підґрунтя. Як відомо, два рідні брати письменниці – Френсіс і Чарльз – були морськими офіцерами й обидва завершили кар'єру, досягнувши чину адмірала. Тож в образі адмірала Крофта – справжнього джентльмена з чудовими манерами, скромного воїна, який не хвалиться своїми подвигами, відбилися факти з листування письменниці з Френсісом і Чарльзом. Окремої уваги заслуговує й глорифікація в образі Софії Крофт почесного обов'язку бути дружиною військового моряка – люблячої та вірної жінки, яка розділяє з чоловіком всі труднощі. Прототипом для цього образу, а також образу майбутньої дружини морського офіцера Енн Вентворт, як доводить Б. Саусем, слугувала близька знайома Дж. Остен – Енн Берретт, з якою письменниця приятелювала на час написання «Persuasion» [17, 44]. Ш. Дж. Кіндред проводить інші аналогії – на його думку, у образі Фредеріка Вентворта відбиті риси характеру Чарльза Остена, а у місіс Крофт – його дружини Фанні Остен [15, 115–120]. Попри ці розбіжності стосовно прототипів для героїв роману, очевидним є те, що провінційна авторка була чудово обізнаною зі специфікою морської служби. Але звернемо увагу на спосіб, який обирає Дж. Остен для зображення

військового ремесла англійських офіцерів: він пов'язаний, насамперед, зі здобуттям статків і шанованого місця у суспільстві – рівного тому, який займають дворяни. У розмові з Елліотом містер Шеперд наголошує не так на військовій доблесті адмірала, як на його багатстві – відсутність високого титулу компенсує ще й та обставина, що військовик не вбив жодної людини – тож є, поза сумнівом, джентльменом [14, 16]. Для Чарльза важливими є чутки про набуті за час війни статки Вентворта та те, що він може їх примножити на ймовірній майбутній війні [14, 50]. Контр-адмірал Крофт «займає» місце Елліота й це вторгнення в сімейну ідилію глибоко символічне – «неблагородний» військовослужбовець витісняє донедавна могутнього баронета, займає його маєток й, відповідно, наочно відображає зміну в британській суспільній «табелі о рангах».

Як і в Дж. Остен, у повісті Т. Шевченка розгорнуто наратив «сільського роману» з елементами риторики романтизму. Розповідач вирішує зустріти весну не в Києві, а усамітнитись у мальовничій провінції. По дорозі він зустрічає красиву незнайомку, яка одразу ж западає йому в серце, але її, на його розчарування, супроводжує негарна стара супутниця. Це раптове захоплення відбувається майже паралельно з глибоким враженням розповідача від прочитаної в журналі згадки про побажання безіменного моряка-інваліда звільнити його сестру з кріпацтва. Повість пронизує авторська іронія: резонер підсміюється над своїми емоціями та відчуттями; над «зручностями» жидівського трактиру та його хитрими та жадібними власниками; над прочитаною з нудьги «Запорізькою піснею» Т. Падури, яку історик А. Скальковський у своїй праці помилково назвав народною; над власною закоханістю в пустоголову кузину тощо. Своє право на іронію та нелогічну й неузгоджену з загальнолюдськими поняттями поведінку, забудькуватість і різкі перепади настрою розповідач здобуває власним ремеслом – він вільний художник. Власники помістя, в яке він приїжджає, не поділяють його палкого бажання написати героїчну поему про жертвовність учасника Севастопольської битви – вони живуть власним камерним життям, яке обмежується званими вечорами і плітками про знайомих. Такий самий закритий спосіб життя провадять і їхні найближчі сусіди: розпусник Курнатовський і подружжя Прехтелів. Останні живуть майже ізольовано, але безтурботно, на власному хуторі, й лише несподіване знайомство з київським гостем порушує цю ідилію.

Отже, утопії провінційних садиб і в романі «Persuasion», і у повісті «Прогулка...» інтерпретуються в іронічному плані. За допомогою іронізму в тексті автори «передбачають» невідворотні зміни, які відбуваються у правлячих елітах: вони будуть змушені переживати трансформації, адже їхнє право на окремішність не витримає випробування часом і новими тенденціями.

До особливостей досліджуваних творів належить і авторський аналіз сімейних цінностей та прав жінки в Британській і Російській імперіях. Енн Елліот, поза сумнівом, має надзвичайно мало привілеїв у власній родині. Вона навіть не може розпоряджатися власною долею, адже батько розглядає своїх доньок як частину вагомого позаісторичного проекту підтримання впливовості

роду. Тож Енн стає заручницею химерних ідей про необхідність «чистоти крові» дворянського роду Елліотів – дівчина у родині є «товаром», який бажають вигідно продати. Сер Елліот та леді Рассел різко відкидають її можливе весілля з Вентвортом. Проте ні Вентворт, ні Енн не роблять спроб чинити опір або переконати провінційних дворян у щирості своїх почуттів – молоді люди просто погоджуються з пануючими стереотипами і розривають стосунки, щоби зрозуміти свою помилку лише через довгих шість років.

Очевидно, піклування про «чистоту крові» не актуальне для сера Елліота після 1814 року. Втративши свої статки, він несподівано підмічає зовнішню красу заможного капітана і навіть готовий внести відповідний запис у свій улюблений довідник. Зрозуміло, що ваги капітану додає й точна сума його статків, адже вона значно перевищує посаг його майбутньої дружини: «Captain Wentworth, with five-and-twenty thousand pounds, and as high in his profession as merit and activity could place him, was no longer nobody. He was now esteemed quite worthy to address the daughter of a foolish, spendthrift baronet, who had not had principle or sense enough to maintain himself in the situation in which Providence had placed him, and who could give his daughter at present but a small part of the share of ten thousand pounds which must be hers hereafter» [14, 165]. І хоча пристрасті, які вирують у романі, не зводяться до тих, які визначив культуролог Д. де Ружмон як характерні для Західної Європи ХІХ ст. – істеричний сентименталізм та розмови про придане чи ренту [9, 249], значення останніх для персонажів Дж. Остен незаперечне. У випадку з Вентвортами та Курнатовськими слід брати до уваги й зміну історичних акцентів – місце дворянської пихи за минуле (сказати б, доволі спадкове почуття) замінює досі рідкісна обставина – справжні почуття закоханих.

Для того, щоби піднятися над стереотипами та упередженнями Олені та Курнатовському, Вентворту та Енн Еліот слід було опинитися за межами звичних маєтків – лише тоді вони змогли зрозуміти свої почуття та відмежуватись від потенційних втручань із боку рідних і знайомих. Відтак, повернувшись до рідного, але вже обтяжливого для них топосу, закохані здатні опиратися традиції та започаткувати власні «сімейні проекти». Тому в сцені зізнання, коли через тривалий час Вентворт та Енн діляться своїми колишніми побоюваннями, виявилось, що дівчина була сміливішою за гордого моряка, який не наважився написати їй жодного листа після розлуки, адже хотіла бунтувати проти впертості та зарозумілості батька й сестер, але за умови його твердої підтримки. А Вентворт мав пройти лихоліття війни, щоби лише потім побороти гординю і, відчувши власну силу, зізнатися Енн у своїх почуттях.

Така ж зміна у стосунках закоханих відбувається і в повісті Т. Шевченка – як тільки з'являється реальна перспектива звільнення Олені з кріпацтва, Курнатовський одразу ж наважується з нею одружитися, бо вона вже не кріпачка, а вільна селянка, яка виявилася морально сильнішою й благороднішою за нього. Безумовно, сильний характер Олені не може не вплинути на чоловіка, який одразу ж відчув на собі неприйняття цього шлюбу від сусідів. Навіть ті нечисленні гості, які відвідують молоде подружжя,

почуваються ні в сих ні в тих: «Прекрасная хозяйка растерялась и не находила слов для своих мрачных гостей. Как голодные собаки, они молча грызли кости и запивали каким-то вином. Гости торопились и давились костями. Им было недосуг. Изумленная и оскорбленная хозяйка, как овечка кроткая, робко поглядывала на своих волков-гостей и не знала, чему приписать эту мрачную торопливость. После жаркого картежники выпили по стакану шампанского, налили по другому, переглянулись меж собой, встали из-за стола, молча поклонились хозяйке и вышли в кабинет вместе с хозяином и со стаканами в руках» [12, 283]. Знакова тривала картярська гра нареченого зі своїми гостями, яку легко пояснити з психологічного погляду: ні гості, ні Курнатовський не почуваються розкуто – присутність колишньої кріпачки їх сковує, не дозволяє їм почуватися комфортно. Тому вони втікають від етикетного примусу до спілкування з молодією дружиною до картярської гри, яка завжди в Російській імперії, за спостереженням Ю. Лотмана, урівноважувала відсутність свободи в реальному житті, адже роль випадку підкреслювала значення в грі непередбачуваних чинників, а також витримки, мужності та здатності не втрачати голову в важких ситуаціях [7, 191].

Протистояння між розпусним поміщиком Курнатовським і красунею-кріпачкою перед несподіваним одруженням подібне до того, яке спостерігаємо в сентименталістському романі С. Річардсона «*Pamela; or, Virtue Rewarded*», де молодий дворянин намагається усіма способами зробити добродісну служницю своєю коханкою. Ніхто з сусідів не хоче їй прийти на допомогу, навіть слуги безсердечного поміщика перешкоджають втечі дівчини, яка намагається врятувати свою гідність. У романі С. Річардсона спробу допомогти Памелі чинить молодий священник, та за таке втручання у «не свою справу» його заарештовують за неіснуючі борги. Так само в повісті Т. Шевченка є один лише доброзичливець, який намагається заступитися за дівчину, але зазнає поразки, бо займає нижчий соціальний щабель. Після нерівного шлюбу Курнатовського з повісті «Прогулка...», як і річардсонівського містера Б., чекає осуд, обструкція і нерозуміння знайомих поміщиків.

Відомо, що інший епістолярний роман С. Річардсона «*Clarissa, or, the History of a Young Lady*», де також головним конфліктом є етично-моральне протистояння між аморальним дворянином і добродісною дівчиною, був відомий Т. Шевченкові. Цей роман здобув більшу популярність, хоч і завершувався нещасливо: самогубством збездіщеної дівчини. Роман «*Clarissa...*» згадує у повісті «Художник» Т. Шевченка вихованець Академії, коли пише наставникові про свої безуспішні спроби навчитися мистецтва листування за славетним твором англійського письменника. Хоча молодому художникові не сподобалися надто довжелезні непрактичні в реальному житті листи, але він відзначає добротність передмови французького перекладача Ж. Жанена [12, 181]. Згадка про конкретного перекладача вказує на російський переклад цієї передмови до роману, що з'явився друком у часописі «Библиотека для чтения» в 1848 р. Щоправда, оригінальний вступ анонімний перекладач переробив на дві статті, в першій з яких ідеться, з-поміж інших

фактів із життєпису та творчого шляху письменника, і про шалений успіх роману «Pamela...» серед англійської читацької аудиторії, коротко викладено сюжет роману, а також подано інформацію про можливе джерело сюжету – розповідь дворянина про свою випадкову зустріч із молодою графінею – колишньою бідною сиротою, яка гідно пережила домагання дворянина, хоча пізніше він усе ж із нею одружився [13, 22–23]. Таким чином, можна стверджувати, що сюжет першого епістолярного роману «Pamela; or, Virtue Rewarded» С. Річардсона був також відомий Т. Шевченкові – а отже й перенесення на український ґрунт середини ХІХ ст. славетної історії про добродісну бідну дівчину, яка стає дворянкою і кардинально впливає на духовну трансформацію свого чоловіка, дуже вірогідне. Називаючи у ранній редакції свою повість «Старая погудка на новый лад» Т. Шевченко міг мати на увазі не лише згаданий популярний роман С. Річардсона, а й історію одруження поміщика з кріпачкою, яка завершується «мораллю» – його духовним переродженням.

Отже, повість «Прогулки с удовольствием и не без морали» Т. Шевченка та роман Дж. Остен «Persuasion» можуть бути прочитані як «садибні романи». Основними жанровими ознаками яких можна назвати такі: дія, як правило, відбувається у закритому просторі садиб, в яких діють свої правила етикету та спілкування та циркулюють циклічні повсякденні ритуали; автори зображають трансформації соціальних цінностей у нових історичних умовах, які стосуються й монолітних звичаїв провінційних дворянських родин; обидва тексти можна вважати іронічними утопіями, в яких автори сприймають складнощі нових суспільних процесів із певною іронією і, як наслідок, завершують твори казковими гепі-ендами; в обох письменників розгорнуто наратив «сільського роману» з елементами риторики романтизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція»: (Нова українська література на етапі становлення) / Олександр Іванович Борзенко. – Х. : Харків. націон. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 322 с.
2. Боронь О. Поетика повісти «Прогулка с удовольствием и не без морали» (текст, контекст, інтертекст) // Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості [Збірка статей] / Олександр Боронь. – К. : Критика, 2015. – С. 203–226.
3. Волоцкая В. Воспоминания крепостной старушки А. Г. Хрущовой / Варвара Волоцкая // Русский архив. – 1901. – Кн. 1. – Вып. 4. – С. 529–544.
4. Квітка-Основ'яненко Г. [Письмо] до П. О. Плетньова // Збір. творів у 7-ми т. / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко; [ред. колегія : П. М. Федченко, О. І. Гончар, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков, Д. В. Чалий]. – К. : Наук. думка, 1978–1981. – 1981. – Т. 7 : Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. – С. 353–355.
5. Кеттл А. Введение в историю английского романа / Арнольд Кеттл. – М. : Прогресс, 1966. – 448 с.
6. Кодацька Л. Ф. Художня проза Т. Г. Шевченка / Л. Ф. Кодацька – К. : Наукова думка, 1972. – 328 с.
7. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Юрий Лотман. – Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. – 544 с. – (Культурный код).

8. Моретти Ф. Буржуа: между историей и литературой / Франко Моретти; пер. с англ. Инны Кушнारेвой. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 264 с.
9. Ружмон Д. де. Любовь і західна культура / Дені де Ружмон; пер. з франц. Ярина Тарасюк. – Львів : Літопис, 2000. – 304 с.
10. Соценко Н. Ф. Интертекстуальные и интермедиаальные инкорпорации в тексте повести «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Г. Шевченко / Н. Ф. Соценко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1078: Філологія. – Вип. 68. – С. 100–104.
11. Тарасов Б. Ю. Россия крепостная. История народного рабства / Б. Ю. Тарасов – М. : Вече, 2011. – 320 с.
12. Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали // Зібрання творів у шести томах / Шевченко Т. Г. ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001–2003. – Т. 4 : Повісті. – 2003. – С. 208–326.
13. [Б. а.]. Самуил Ричардсон и его эпоха // Библиотека для чтения. – 1848. – Т. ХСІ. – № 11. – С. 1–24.
14. Austen J. Persuasion : an authoritative text, backgrounds, and contexts, reviews and essays in criticism / Jane Austen; edited by Patricia Meyer Spacks. – New York : W.W. Norton & Company, 1995. – XIII, 316 p.
15. Kindred Sh. J. The Influence of Naval Captain Charles Austen’s North American Experiences on *Persuasion* and *Mansfield Park* / Sheila Johnson Kindred // *Persuasions*. – 2009. – « 31. – P. 115–129.
16. MacKay M. The Cambridge Introduction to the Novel / Marina MacKay. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 230 p.
17. Southam B. Jane Austen’s Sailor Brothers: Francis and Charles in Life and Art / Brian Southam // *Persuasions*. – 2003. – № 25. – P. 33–45.
18. Tuite Cl. Decadent Austen Entails: Forster, James, Firbank, and the “Queer Taste” of Sanditon (comp. 1817, publ. 1925) / Clara Tuite // *Janeites: Austen’s Disciples and Devotees* / ed. by D. Lynch. – Princeton-Oxford : Princeton University Press, 2000. – P. 115–139.
19. Tuite Cl. Domestic Retrenchment and Imperial Expansion: the Property Plots of *Mansfield Park* / Clara Tuite // *The Postcolonial Jane Austen* / ed. by You-Me Park, R. S. Rajan. – London-New York : Routledge, 2004. – P. 93–115.

**НАРРАТИВ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: «УСАДЕБНЫЙ РОМАН» «PERSUASION»
ДЖ. ОСТЕН И «ПРОГУЛКА С УДОВОЛЬСТВИЕМ И НЕ БЕЗ МОРАЛИ»
Т. ШЕВЧЕНКО**

Денис Чик

В статье рассмотрены повесть «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко в типологическом сопоставлении с романом «Persuasion» английской писательницы Дж. Остен. Повесть «Прогулка с удовольствием и не без морали» Т. Шевченко и роман «Persuasion» Дж. Остен проанализированы как «усадебные романы» с соответствующими жанровыми признаками: действие происходит в закрытом пространстве усадеб, в которых действуют свои правила этикета и общения и циркулируют циклические повседневные ритуалы; авторы акцентируют внимание на трансформациях социальных ценностей, которые касаются и монолитных обычаев провинциальных дворянских семей. Оба текста можно отнести к ироническим утопиям; в обоих писателей развернут нарратив «сельского романа» с элементами риторики романтизма.

Ключевые слова: жанр, «усадебный роман», повседневность, топос имения, ироническая утопия.

**THE NARRATIVE OF EVERYDAY LIFE: «THE COUNTRY HOUSE NOVELS»
«PERSUASION» BY J. AUSTEN AND «THE PLEASURABLE JOURNEY AND NOT
WITHOUT MORALITY» BY T. SHEVCHENKO**

Denys Chyk

In the article the story «The Pleasurable Journey and Not Without Morality» by T. Shevchenko in the typological comparison with J. Austen's novel «Persuasion» is analysed. T. Shevchenko's «The Pleasurable Journey and Not Without Morality» by and J. Austen's «Persuasion» are analyzed as a the country house novel genre with its relevant features: the action takes place in the estates' closed space, in which their own etiquette and communication regulations and daily cycled rituals circulate; the authors focus on the social values transformation in the new historical conditions that affect provincial customs and monolithic noble families.

In both pieces of fiction pastoral estates' worlds serve as a kind of shield against military events, about which the landowners only read in newspapers. In their routine the great history intervenes, breaking the day after day rhythm and making changes in the narrative of everyday life. This intervention in both country house novels is represented similarly – great geopolitical events cause as if minor, but actually crucial changes in the characters' lives.

Both texts can be attributed as ironic utopias. J. Austen and T. Shevchenko expanded the «rural romance» narrative with elements of romantic rhetoric. Using irony authors «predict» inevitable changes that occur in the ruling elites: they will be forced to relive the transformation times, because their right to uniqueness will not stand the test of time and modern drifts.

Also in the article it is stated that the plot of the first epistolary novel «Pamela; or, Virtue Rewarded» by an English sentimentalist S. Richardson was known to T. Shevchenko. Moving the famous story of a poor girl who becomes a noblewoman and dramatically affects the spiritual transformation of her ruthless husband on the mid-XIXth century Ukrainian literary «soil» is very likely, in the author's view.

Keywords: *genre, the country house novel, everyday life, the estate topos, ironic utopia.*

Стаття надійшла до редакції 10.12.2016

Прийнято до публікації 23.12.2016